

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто питання розвитку пізнавальної активності засобами сучасної художньої літератури. Проаналізовано психолого-педагогічну літературу, визначено актуальність цієї проблеми в сучасних дослідженнях. Визначено сутність поняття “пізнавальна активність”.

З’ясовано, що від рівня розвитку операцій мислення, пізнавальних процесів залежить розвиток мовлення дошкільників. Установлено, що мовлення є засобом розвитку інтелектуальної діяльності й виконує пізнавальну функцію, яка формується в процесі становлення різних видів діяльності.

Визначено, що сучасна українська казка є важливим засобом розвитку пізнавальної активності. З’ясовано, що в основі популярності сучасних українських казок лежить їх чарівність, таємничість, фантастичність описаних подій і персонажів. Також установлено, що в основі цих казок лежать народні перекази, що в усній формі передавалися від покоління до покоління, доповнюючись і змінюючись відповідно до особливостей сприйняття їх змісту кожним оповідачем.

Охарактеризовано 5 напрямів роботи з художньою літературою, а саме: використання українських народних казок, авторські казки, байки, оповідання й легенди, сучасні українські казки.

Проаналізовано сюжет сучасних українських казок, акторами яких є Олег Чаклун, Мар’яна Прохасько, Тетяна Щербаченко, Оксана Кротюк, Інна Руда. Установлено, що герої сучасних казок кожен мають яскравий візуальний образ та особливий характер, вони ніколи не впадають у відчай, завжди шукають вихід із ситуації; вони сміливі й винахідливі.

Також з’ясовано, що завдяки сучасним українським казкам дошкільники пізнають родинні взаємини, сімейне дозвілля, відповідальне ставлення до інших, збереження довкілля; засвоюють правила гігієни та безпечної поведінки під час прогулянки; формують довірливе ставлення до різних професій, зокрема до професії лікаря.

Ключові слова: пізнавальна активність, художня література, казка, сучасна українська казка, діти, старший дошкільний вік, заклад дошкільної освіти, персонажі.

Проблема розвитку пізнавальної активності дітей відображена в державних документах про дошкільну освіту. Зокрема, новий Державний стандарт дошкільної освіти України визначає як складник змісту Базового компоненту дошкільної освіти освітню лінію “Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”, акцентуючи увагу на формуванні в дітей уміння планувати свою діяльність, знаходити нове в знайомому та знайоме в новому, радіти зі своїх відкриттів [1].

Проблемі розвитку пізнавальної активності дітей приділяли увагу багато вчених, педагоги, психологи, а саме: В. Аксющенко, Л. Арістова, А. Архипов, Ю. Бабанський, Д. Барам, В. Лозова, Т. Шамова та ін. Учені також розглядали пізнавальну активність як різновид або якість розумової діяльності (В. Буряк, М. Данилов, А. Люблінська, Т. Шамова); як природне прагнення дитини до пізнання (Д. Годовикова, Е. Щербакова); як стан готовності до пізнавальної діяльності (М. Лісіна, Н. Половнікова); як властивість або якість особистості (З. Чехова, Г. Щукіна) [2, с. 10; 5, с. 8].

Необхідно зазначити, що такі педагоги, як Я. Каменський, Ж. Руссо, уважали одним із основних засобів розвитку пізнавальної активності старших дошкільників художню літературу.

Багато вчених зазначає, що художня література, зокрема сучасні українські казки й оповідання, стимулює пізнавальну активність дитини (Г. Беленька, А. Богуш, О. Лещенко, Н. Гавриш та інші).

Мета статті – проаналізувати особливості використання сучасних українських казок на розвиток пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Поняття “пізнавальна активність” було предметом дослідження А. Матюшкина [7], він стверджує, що пізнавальна активність є природним проявом інтересу дитини до світу природи й визначається чіткими параметрами, а саме про інтереси дитини та інтенсивність її прагнення ознайомитися з певним предметом чи явищем свідчать. Також А. Матюшкин у праці “Розвиток пізнавальної активності” зазначає, що пізнавальний розвиток дітей від трьох до шести років характеризується формуванням образного мислення, яке дає дитині змогу думати про предмети, порівнювати їх у розумі навіть тоді, коли він їх не бачить. Дитина починає формувати моделі тієї дійсності, з якою має справу, будувати її опис.

Під пізнавальною активністю варто розуміти самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв’язати завдання, що постають перед нею в конкретних життєвих ситуаціях [7, с. 14].

Дослідження проблеми пізнавальної активності дітей дошкільного віку є однією з найактуальніших у теорії психологічної науки та в практиці закладів дошкільної освіти, оскільки активність є необхідною умовою розвитку розумових якостей дошкільників, їхньої самостійності, ініціативності. Розвиток пізнавальних здібностей дошкільників здійснюється в освітньому середовищі, де розвиваються різні пізнавальні психічні процеси: відчуття, сприймання, представлення, пам’ять, увага, уява, мовлення. Пізнавальна

активність визначається як стан, що передує діяльності й породжує її, як захід діяльності, як риса, якість особистості, як умова розвитку та результат виховання. Пізнавальна активність розглядається в тісному зв'язку із самостійністю, пізнавальною діяльністю, спілкуванням з дорослими та однолітками, розумовим розвитком [1].

У дошкільному віці пізнавальний розвиток – це складний комплексний феномен, що включає розвиток пізнавальних процесів (сприйняття, мислення, пам'яті, уваги, уяви), які являють собою різні форми орієнтації дитини в навколишньому світі, в собі самому й регулюють його діяльність. Відомо, що до старшого дошкільного віку помітно нарастають можливості ініціативної перетворюючої активності дитини. Цей віковий період важливий для розвитку пізнавальної потреби дитини, яка виражається у формі пошукової, дослідницької активності, спрямованої на виявлення нового. Тому переважаючими стають питання: “Чому?”, “Навіщо?”, “Як?”. Нерідко діти не тільки запитують, а й намагаються самі знайти відповідь, використовувати свій маленький досвід для пояснення незрозумілого, а часом і провести “експеримент”.

Психологи експериментально дослідили, що рівень розвитку пізнавальної сфери визначає характер взаємодії з природними об'єктами і ставлення до них. Тобто, чим вищий рівень знань дітей про природу, тим більше вони виявляють пізнавальний інтерес до неї, орієнтуючись на стан і благополуччя самого об'єкта, а не оцінювання його дорослими. Пізнавальна діяльність розуміється нами як пошук знань, придбання знань самостійно або під тактовним керівництвом дорослого, здійснюваного в процесі гуманістичної взаємодії, співробітництва, співтворчості.

Важливими є думки педагогів і психологів, які стверджують, що від рівня розвитку операцій мислення, пізнавальних процесів багато в чому залежить розвиток мовлення дошкільників. Мовлення є засобом засвоєння суспільно-історичного досвіду, розвитку інтелектуальної діяльності (сприймання, пам'яті, мислення, уяви) і виконує пізнавальну функцію. Пізнавальна функція мовлення формується в процесі становлення різних видів діяльності, сприймання й мислення, по мірі розвитку яких чуттєвий досвід дитини має супроводжуватися мовленням. Лише за цієї умови слово поступово набуває нової якості: з одного боку, воно стає більш конкретним, диференційованим і чітким за значенням, з іншого – більш узагальненим, злитим з образами сприймання та уявлення. Значення слова, яким володіє дитина, при цьому все більше наближається до загальноприйнятого. Отже, чуттєве пізнання є основою всієї пізнавальної діяльності дошкільника, де особлива роль належить сприйманню та наочному мисленню (О. Белобрикіна) [3, с. 89–93]. І тому, важливого значення в розвитку пізнавальної активності набуває саме художня література, яка є джерелом розвитку виразності та зв'язності дитячого мовлення дошкільника.

Художня література – особливий, цікавий вид мистецтва, що своєю специфікою відрізняється від інших видів мистецтва: музичного, театрального, кіномистецтва [4, с. 4–5].

У роботі з дітьми педагоги використовують такий різновид художньої літератури, як дитяча література та українська дитяча література (сучасна українська дитяча література). Цей термін позначає твори, що спеціально створені для дітей або потім стали дитячими, як втратили свою актуальність для дорослих. Деякі із цих творів цілком стали дитячими, деякі піддавались переробленню і скороченню, але це зовсім не зменшує їх виховної корисності [5].

Знайомство дітей з книжкою, літературою варто починати з казки. Казки – це переважно короткі прозові твори, невеличкі, але захопливі розповіді, які своєю незвичністю приваблюють слухачів, а особливо дітей. Секрет популярності казок – у їх чарівності, таємничості, у фантастичності описаних подій і персонажів. В основі казок лежать народні перекази, що в усній формі передавалися від покоління до покоління, доповнюючись і змінюючись відповідно до особливостей сприйняття їх змісту кожним оповідачем. Тож казку можна вважати своєрідним культурним містком між поколіннями. У казці завжди йдеться про вигадані події та явища, але сприймаються й усвідомлюються вони як реальні. Тут діють фантастичні істоти, яких ніколи не побачиш у реальному житті, – чаклуни, феї, гноми, велетні тощо. Сили і явища природи – Мороз, Сонце, Вітер, Вода, Весна, Осінь та інші – у казках персоніфікуються, стають схожими на людей. Звірі та рослини розмовляють, і це сприймається цілком природно. До того ж персонажі казок завжди чітко розмежовані: є серед них добрі й погані. І добрі завжди перемагають. Ми впізнаємо казки вже з перших слів, оскільки вони мають традиційний зачин: “Жили собі, були собі...”, “Давним-давно...”, “Було це за царя Панька...”.

Потім занурюємося в багатоепізодний і драматичний розвиток подій. Уважно стежимо за пригодами персонажа, які з певними варіаціями, але тричі повторюються. І, нарешті, радіємо спільно з ним досягненню мети та перемозі над злом.

Виділено 5 напрямів роботи з художньою літературою:

1 напрям – використання українських народних казок (“Котигорошко”, “Бабина донька – дідова донька”, “Кривенька качечка”, “Мудра дівчинка”, “Правда та кривда”, “Казка про Іллю Муромця та Солов'я-розбійника”, “Кирило Кожум'яко”) [8];

2 напрям – авторські казки (“Будинок казковий, п'ятиповерховий”, Н. Забіла; “Біда навчить”, Леся Українка; “Трамвай і щиглик”, Ю. Ярмиш; “Як співачки ліс врятували”, М. Пономаренко; “Дикі образи Дикобраза”, І. Роздобудько; “Сіра зіронька”, Б. Захoder; “Полуничний дощик”, І. Фарбаржевич; “Яблуко”, В. Сутеев; “Дюймовочка”, Г. Андерсен; “Попелюшка”, Ш. Перро; “Урок дружби”, “Ромашки у січні”, М. Пляцковський; “Бобик в гостях у Барбоса”, М. Носов; “Стефа та її Чакалка”, І. Андрусак; “Квартирія”,

Г. Манів; “Коротунчик”, О. Чаклун; “Як берізка листя роздарувала”, І. Прокопенко; “Про зайчика-забудька”, Н. Малетич; “Про два колеса”, Є. Пермяк; “Крапелька Кап”, Н. Гуркіна [8];

3 напрям – байки (“Лебідь, шука і рак”, “Чиж та голуб”, Л. Глібов; “Журавель та горобець”, “Хміль та квітка”, Б. Грінченко; “Сонце і хмари”, Є. Гребінка; “Снігур та щиглик”, О. Пчілка; “Суперечка”, М. Пляцковський; “Хлопчик та гусак”, П. Ключина) [8];

4 напрям – оповідання й легенди (“Втрачений день”, “Дві сторінки книги”, “Соромно перед соловейком”, В. Сухомлинський; “Калина”, М. Магера; “Добре вдома”, З. Живка; “Якого кольору слова”, Є. Гуцало; “Український прапор”, З. Мензатюк [8];

5 напрям – сучасні українські казки: Олег Чаклун – “Мікробот”, “Мікробот і Галактичний Пірат”, “Мікробот і Кам’яний Дракон”, “Мікробот і Той, кого нема”; Мар’яна Прохасько, “Кучеряві повертаються у місто”, “Кучеряві думають, що робити в дощ”, “Кучеряві відмовляються від ялинки на Різдво”, “Кучеряві заводять хом’яка”; Оксана Кротюк, Інна Руда “Михлик їде на море”, “Рукавичка для носа”; Тетяна Щербаченко, “Біла, Синя та інші”) [9, с. 14 - 16].

5 напрям роботи є найбільш цікавими, оскільки діти ставлять багато різноманітних запитань, що є основним показником розвитку пізнавальної активності дітей.

Сучасний науковець Анна Третяк зауважила, що використання сучасної української літератури для дітей у закладах дошкільної освіти не має обмежуватися епізодичним читанням. Потенціал цих книжок значно ширший – адже завдяки їм можна не лише зайняти малюків, а й провести заняття, свято чи розвагу. Сучасні видання мають привабливий вигляд, що важливіше, їхні теми актуальні для нинішнього покоління дітей. На сторінках цих книжок Колько Колочка та Кося Вухань перемагають власні страхи, вуйко Йой і водянничок Хлюсь дбають про доквілля, а іграшковий ведмедик Михлик разом зі своїм юним власником відвідує лікарку й вирушає на море. А ще там є улюбленці дітей – роботи та котики, які також мають розв’язувати проблеми, знайомі дошкільнятам. Важливо також те, що кожен зі згаданих персонажів має яскравий візуальний образ та особливий характер. І це зумовить ефект радісного впізнання, адже діти є шанувальниками відомого їм персонажа вживу – на занятті чи дитячому святі [9, с. 14–16].

Перша серія сучасних українських казок Олега Чаклуна – “Мікробот”, “Мікробот і Галактичний Пірат”, “Мікробот і Кам’яний Дракон”, “Мікробот і Той, кого нема” [9, с. 14–16].

В основі сюжету є Мікробот – це маленький робот, прибулець із космосу, винахідник і жартівник, добрий друг Пітера й Амелії. Понад усе Мікробот полюбить жартувати і грати в хованки, а ще успішно допомагає дітям розплутувати всілякі таємниці.

Цей персонаж сподобався дітям, які захоплюються винахідництвом і конструкторами, пригодами й загадками.

Мікробот – персонаж сучасний, він пов’язує світ літературний зі світом технологій, супергероїв і мультиків (адже ілюстрації до нього створено в дусі анімації). Робот хоча й маленький, проте володіє суперсилами й може будь-що полагодити. Він ніколи не впадає у відчай, натомість завжди шукає вихід із ситуації. Така рольова модель – однозначно позитивний приклад для дітей [9, с. 14–16].

Наступною є Мар’яна Прохасько із серією книжок “Кучеряві повертаються у місто”, “Кучеряві думають, що робити в дощ”, “Кучеряві відмовляються від ялинки на Різдво”, “Кучеряві заводять хом’яка” [9, с. 14–16].

Серія книжок-картинок про родину Кучерявих – успішне поєднання візуального й змістового наповнення. Зовні образи родини Кучерявих доволі симпатичні та кумедні, чим приваблюють дитячу аудиторію. Кучерики мами, тата й двох дітлахів логічно підсилюють і розкривають концепцію книжок. Родина Кучерявих – це персонажі, з якими дітям легко себе асоціювати через впізнання багатьох буденних ситуацій. Хоча на сторінках книжок Кучеряві фактично не промовляють жодної репліки, усі персонажі доволі промовисті, а кожна з їхніх пригод – змістовна [9, с. 14–16].

Завдяки книжкам-картинам про Кучерявих діти пізнають родинні взаємини, сімейне дозвілля, відповідальне ставлення до інших, збереження доквілля.

Також виявилася цікавою Оксана Кротюк та Інна Руда із серією книжок “Михлик їде на море”, “Рукавичка для носа”.

Книжки про ведмедика Михлика та його власника Ромчика входять до серії “Школа лікарки Тетті” й чітко розподіляються за порами року. Кожну з історій, а їх чотири, присвячено прогулянкам восени, взимку, влітку й навесні. Разом із Михликом і Ромчиком діти дізнаються, для чого треба одягати панамку, змашувати обличчя кремом, як захиститися від комарів і кліщів, яких ягід і грибів краще не чіпати тощо [9, с. 14–16].

Отже, дітей не лише добре засвоїли правила гігієни й безпечної поведінки під час прогулянки, а й формують довірливе ставлення до лікарів.

Вагоме значення для розвитку пізнавальної активності дітей мають книжки Тетяни Щербаченко “Біла, Синя та інші”.

Книжки про котів, киць і кошенят – незаперечні хіти серед видань для дошкільнят. Тетяна Щербаченко (натепер прізвище Стус) написала книжку про котяче розмаїття, розмовляючи про різну шерстку в кошенят, можна обговорити з дітьми, якими різними насправді бувають люди. Хтось, як і Біла Киця, може здивуватися, зустрівши себе справжнього, хтось, як Синя Киця, може не вірити у свої сили. Або, як Чорна Киця, опікуватися ближніми. Або, як Зелена Киця, бути милою замазурою. Чи як Смугастик – не знати, хто він

насправді. Образ Орла в книжці іронічний: цей Цар Птахів теж, виявляється, не все у світі знає, теж чогось боїться. Але навіть величний Орел – також турботливий тато [9, с. 14–16].

Висновки. Отже, завдяки яскравим персонажам і сучасному погляду на сучасні українські казки в дітей старшого дошкільного віку виникає стрімкий інтерес до читання або слухання казок, що сприяє розвитку пізнавальної активності.

Використана література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Т. О. Піроженко та ін. Київ : Видавництво, 2021. 37 с.
2. Беленька Г. В. Експериментування – крок до пізнання. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 10.
3. Белобрикіна О. А. Значення символу в соціокультурному самовизначенні людини. *Людина: траєкторії розуміння* : збірник статей / МНК. Київ, 2002. С. 89–93.
4. Белкіна Є. К. Світ художньої літератури і дитина. *Дошкільне виховання*. 2004. № 1. С. 4–5.
5. Карпинська Н. С. Художнє слово у вихованні дітей : підручник. Київ : Педагогіка, 1972. 352 с.
6. Вороніна Т. В. Що? Де? Коли? У співпраці з родиною формуємо в дітей пізнавальні інтереси. *Дитячий садок*. 2000. № 2 (50). С. 14.
7. Матюшина М. Мотивация учения младших школьников. Минск : Педагогика, 1994. 144 с.
8. Впевнений старт : освітня програма для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О.Ю. Хартман, А. С. Шевчук ; за заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ : Українська академія дитинства, 2017. С. 61.
9. Третяк А. Знайомтеся: Персонажі дитячих сучасних книжок. *Дошкільне виховання*. 2019. № 6. С. 14–16.

References:

1. Pirozhenko T.O. (2021) Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic component of early childhood education]. Kyiv: Vydavnytstvo. 37 s. [in Ukrainian].
2. Bielienka H. V. (2002) «Eksperymentuvannya – krok do piznannia» [Experimentation is a step towards knowledge]. *Doshkilne vykhovannia*, № 5. S. 10 [in Ukrainian].
3. Bielobrykina O. A. (2002) «Znachennia symbolu v sotsiokulturnomu samovyznachenni liudyny. Liudyna [The meaning of the symbol in the sociocultural self-determination of a person. person]: traiektorii rozuminnia», Kyiv: S. 89–93 [in Ukrainian].
4. Bielkina Ye. K. (2004) «Svit khudozhnoi literatury i dytyna» [Artistic word in parenting]. *Doshkilne vykhovannia*. № 1. S. 4–5 [in Ukrainian].
5. Karpynska N. S. (1972) *Khudozhnie slovo u vykhovanni dite* [What? Where? When? In cooperation with the family, we shape children's cognitive interests]. Kyiv: Pedagogika. 352 s. [in Ukrainian].
6. Voronina T. V. (2000) «Sheho? De? Koly? U spivpratsi z rodynoiu formuiemo v ditei piznavalni interesy» [Motivation of the scholar of younger students]. *Dytiachyi sadok*, № 2 (50). s. 14 [in Ukrainian].
7. Matyushina M. (1994) *Motivatsiya uchennya mladshih shkolnikov* [Motivation of the scholar of younger students]. Minsk: Pedagogika. 144 s. [in Russian].
8. Pirozhenko T. O. (2017) *Osvitnia prohrama «Vpevnanyi start» dlia ditei starshoho doshkilnoho viku* [Educational program "Confident Start" for senior preschool children]. Kyiv : Ukrainaska akademiia dytynstva. s. 61 [in Ukrainian].
9. Tretiak A. (2019) «Znaiomtesia: Personazhi dytiachykh suchasnykh knyzhok» [Meet: Who's Children's Modern Books]. *Doshkilne vykhovannia*, № 6. S. 14–16 [in Ukrainian].

Dmytrenko K. A., Syrova Yu. V., Kolosova S. V. Development of cognitive activity in senior preschool age by means of contemporary artistic literature

The article deals with the development of cognitive activity by means of modern fiction. Psychological and pedagogical literature is analyzed, the relevance of this problem in modern research is determined. The essence of the concept of "cognitive activity" is determined.

It was found that the development of speech of preschoolers depends on the level of development of thinking operations, cognitive processes. It has been established that speech is a means of developing intellectual activity and performs a cognitive function, which is formed in the process of the formation of various types of activity.

It has been determined that a modern Ukrainian fairy tale is an important means of developing cognitive activity. It has been established that the popularity of modern Ukrainian fairy tales is based on their charm, mystery, fantastic character of the described events and characters. It was also found that these tales are based on folk legends, orally passed down from generation to generation, supplemented and changed in accordance with the peculiarities of the perception of their content by each narrator.

5 directions of work with fiction are characterized, namely: the use of Ukrainian folk tales, author's tales, fables, stories and legends, modern Ukrainian tales.

The article analyzes the plot of modern Ukrainian fairy tales, the actors of which are Oleg Koldun, Maryana Prokhasko, Tatiana Shcherbachenko, Oksana Krotiyuk, Inna Ruda. It has been established that the heroes of modern fairy tales each have a vivid visual image and a special character, they never despair, they always look for a way out of the situation; they are bold and resourceful.

It was also found that thanks to modern Ukrainian fairy tales, preschoolers learn kinship, family leisure, responsible attitude towards others, preservation of the environment; learn the rules of hygiene and safe behavior while walking; form a trusting attitude to various professions, in particular to the profession of a doctor.

Key words: cognitive activity, fiction, fairy tale, modern Ukrainian fairy tale, children, senior preschool age, preschool education institution, characters.